

جغرافیا و توسعه شماره ۵۲ پاییز ۱۳۹۷

وصول مقاله: ۹۶/۰۱/۲۶

تأیید نهایی: ۹۶/۱۰/۲۲

صفحات: ۱-۲۲

سنجش و ارزیابی وضعیت شاخص‌های شهر خلاق

مطالعه موردی: مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان

دکتر عیسی ابراهیم‌زاده^{۱*}، ناصر نیری^۲

چکیده

شهرها همواره مکانی برای ابداع، نوآوری و خلاقیت هستند. در واقع شهر خلاق محیط مساعدی برای تربیت خلاقیت انسانی است که زمینه پرورش خلاقیت ساکنین خود را فراهم می‌آورد. پژوهش حاضر، در صدد ارزیابی وضعیت شاخص‌های شهرخلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان می‌باشد. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف کاربردی می‌باشد. اخذ داده‌ها و اطلاعات به دو صورت اسنادی و میدانی (پرسشنامه) در پنج شاخص: مشارکت، تنوع شهری، سرزندگی فضاهای شهری، تکنولوژی ارتباطی، کارایی و اثربخشی، صورت گرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل ساکنان شهر زاهدان (۵۹۲۹۶۸ نفر) بوده و حجم نمونه از طریق فرمول کوکران ۳۲۳ نفر محاسبه و به صورت تصادفی ساده توزیع گردید. بمنظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار Spss و آزمون‌های آماری تی‌تک‌نمونه‌ای، تحلیل واریانس و تحلیل رگرسیون چندمتغیره بهره گرفته شد. نتایج حاصل از تحلیل واریانس حاکی است که در میان مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بطوریکه منطقه پنج و یک به ترتیب با میانگین (۲/۸۸) و (۲/۸۱) در رتبه‌ی اول و دوم و منطقه چهار و سه به ترتیب با میانگین (۱/۸۵) و (۱/۷۰) در بدترین وضعیت قرار دارند. همچنین، نتایج آزمون تی‌تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد از میان شاخص‌های مورد بررسی، بدترین وضعیت را شاخص مشارکت با میانگین (۱/۸۳) و شاخص سرزندگی فضاهای شهری با میانگین (۲/۲۰)، داشته‌اند، شاخص تنوع شهری با میانگین (۲/۴۴) و شاخص کارایی و اثربخشی با میانگین (۲/۵۳) هم پایین‌تر از حد متوسط (۳) می‌باشند و شاخص تکنولوژی ارتباطی با میانگین (۲/۸۴) بالاترین امتیاز را در میان شاخص‌ها به خود اختصاص داده است. در جمع بندی نهایی، بر اساس میانگین کلی شاخص‌های شهر خلاق، شهر زاهدان، پایین‌تر از میانگین حد متوسط و دارای وضعیت نامطلوبی می‌باشد. اینک بمنظور تحقق شهرخلاق در زاهدان، متناسب با یافته‌های پژوهش، راهبردهای رهگشا در متن مقاله ارائه گردیده است.

واژه‌های کلیدی: شاخص‌های شهر خلاق، سرزندگی فضاهای شهری، کارایی و اثربخشی، خلاقیت شهری، زاهدان.

مقدمه

شهرها مرکز ثروت ملل هستند اما در قرن جدید ماهیت تولید ثروت و توسعه تغییر کرده و زیربنای آن ایده و تبدیل آن به تولید و خدمات است؛ اما از سوی دیگر با روند جهانی شدن و به وجود آمدن فرهنگی واحد و تضعیف فرهنگ بومی ملل نیاز به تنوع فرهنگی به شدت احساس می‌گردد (قربانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). شهرها فضاهای ظرفیت هستند و همیشه چرخ‌های حرکت، تمرکز و هدایت انرژی خلاق بشر بوده‌اند (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۲). فلسفه ایده شهر خلاق این بود که همیشه بیشتر از پتانسیلی که در یک مکان وجود دارد یا ما فکر می‌کنیم، می‌توان از آن استفاده کرد (Redaelli, 2011: 87).

ایده «شهر خلاق» که از دهه ۱۹۸۰ به بعد ظهور کرد، تلاشی برای بازسازی شهر در سطح جهانی بود (Ratiu, 2013: 125). در سال‌های اخیر مفهوم شهر خلاق به یکی از مباحث پرطرفدار نزد صاحب‌نظران، محققان و تصمیم‌سازان بدل شده است، به طوری که اکثر شهرهای معتبر توجه خود را به سوی سیاست‌های شهر خلاق معطوف کرده‌اند؛ هم مطالعات آکادمیک و هم استاد سیاسی بر شهرهای بزرگ و کلان‌شهرهایی تمرکز دارند که بتوانند آستانه‌ی تقاضای کافی و متنوعی از مردم و فعالیت‌ها را به وجود آورند (لطفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲). در واقع، متخصصین، هنرمندان، محققان و ... در شهرهایی که محیط‌هایی دلچسب از نظر فرهنگی، اجتماعی، نهادی و اقتصادی داشته باشند، ساکن می‌شوند. در شهر خلاق، گرچه هنرمندان و فعالان در اقتصاد خلاق نقش مهمی را ایفا می‌کنند، اما تنها خلاقیت محسوب نمی‌شوند. خلاقیت می‌تواند

از هر منبع و از سوی هر شخصی (که به مسائل به شکل مبتکرانه پرداخته است) باشد؛ مددکار، تاجر، دانشمند، مهندس، مدیر اجرایی و یا کارمند دولت. این دیدگاه از نهادینه شده فرهنگ خلاقیت در چگونگی عملکرد ذی‌نفعان شهری دفاع می‌کند. به این ترتیب با تشویق قانونی کردن استفاده از خلاقیت و تصور در عرصه‌های عمومی، خصوصی و اجتماع محلی، بانک ایده‌های ممکن و راه‌حل‌های بالقوه برای هر مشکل شهری گسترده‌تر و پربارتر خواهد شد (اقبال‌ی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۴).

خلاقیت در شهرها نیازمند ایجاد زیرساخت‌های نرم و سخت شامل زیرساخت‌های ذهنی، شیوه نگرش شهر به فرصت‌ها و مشکلات و فراهم نمودن شرایط مکانی و فضایی پرورش خلاقیت از طریق ساختارهای قانونی و بسته‌های تشویقی است (مختاری ملک‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶۲). امروزه استعدادها، انگیزه‌ها، تمایلات، رؤیایها و خلاقیت شهروندان به تدریج جای مزیت‌های سنتی شهرها مانند موقعیت مکانی، منابع طبیعی و نزدیکی به بازارها را می‌گیرد. خلاقیت افرادی که در شهرها زندگی می‌کنند یا مدیریت شهری^۱ را بر عهده دارند، متضمن موفقیت آن شهر در دنیای آینده است (موسوی، ۱۳۹۳: ۲۰). در واقع مفهوم شهر خلاق را می‌توان رویکردی جایگزین برای احیای شهری و تفکری جایگزین برای نگاه به شهر دانست. به عقیده برخی دیگر رفاه اجتماعی^۲ مهم باشد؛ اما باید دانست که نقطه کانونی شهر خلاق؛ فرهنگ، آموزش، جو یا فضای خلاقیت است. خلاقیت در احیا و توسعه مجدد شهری بسیار مهم است. به عبارتی دیگر شهر خلاق تغییر از تولید کارخانه‌ای به تولید فکری یا

شهر زاهدان که در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، دارای ۵۹۲۹۶۸ نفر جمعیت و شامل ۵ منطقه شهری بوده (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵) نیز به‌عنوان مرکز استان سیستان و بلوچستان و بزرگترین شهر جنوب شرق کشور می‌باشد که با توجه به پذیرش انواع گروه‌های مهاجر و تلفیق گروه‌ها و قومیت‌ها، با فرهنگ‌های مختلف، وجود مراکز دانشگاهی متعدد، ۳۵ مؤسسه آموزش عالی (سفندیاری-مهنی، ۱۳۹۴: ۱) پذیرش و جذب دانشجویان، وجود مؤسسات فرهنگی و هنری و همچنین دارا بودن جاذبه‌های تاریخی و گردشگری و غیره از پتانسیل خوبی برای تبدیل شدن به یک شهر خلاق برخوردار می‌باشد. با توجه به ظرفیت‌های موجود و مزیت‌های رقابتی؛ از طریق تقویت شاخص‌های شهر خلاق و همچنین شناسایی، ایجاد و پرورش ایده‌های خلاق؛ مدیران و برنامه‌ریزان شهری خواهند توانست شرایط و زمینه تبدیل شهر خلاق را فراهم نمایند که همه این موارد انگیزه تدوین پژوهش حاضر را فراهم نموده است؛ بنابراین، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به سؤالات زیر صورت گرفته است:

- ۱- شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان در چه سطحی قرار دارند؟
- ۲- کدام یک از مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهرخلاق از وضعیت مطلوب‌تری برخوردار است؟
- ۳- کدام یک از شاخص‌های شهرخلاق بمنظور تحقق شهر خلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان تأثیر بیشتری دارد؟

خلاق و دوری از رویکرد دولت محوری^۱ به حکمروایی یا همکاری مابین دولت، شرکت‌ها و NGO^۲ هاست (قربانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸). با توجه به تغییرات بسیار عمیقی که در محیط شهر در حال وقوع است خلاقیت مسئولین، صاحبان مشاغل، ساکنین شهر یک عامل حیاتی در حل بسیاری از مسائل شهر به شمار می‌روند. همچنین این رویکرد به چگونگی ورود خلاقانه شهروندان به عرصه‌های مختلف مواجهه با مسائل مرتبط با شهر می‌پردازد. از جمله ویژگی‌های عمومی شهر خلاق این است که مکانی جذاب برای کار کردن و زندگی شهروندان خود (خصوصاً نسل جوان)، مکانی جذاب برای گردشگران (صنعت توریسم)، توانمند در شکوفایی بخش‌های مختلف اقتصادی (از راه به‌کارگیری فناوری و مدیریت صحیح آن) و همچنین مرکز جذب بنگاه‌های مختلف نو ظهور (خوشه‌ها و مراکز تحقیقاتی به ویژه در زمینه فناوری برتر) می‌باشد (مختاری‌ملک‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۰۶). در عصر ما استعدادها، خواست‌ها، انگیزه‌ها، رؤیاها و خلاقیت شهروندان، به تدریج جای مزیت‌های سنتی^۳ شهرها مانند موقعیت مکانی، منابع طبیعی و نزدیکی به بازارها را می‌گیرد. خلاقیت کسانی که در یک شهر زندگی می‌کنند یا امور آن را در دست دارند، متضمن موفقیت آن شهر در دنیای آینده است. با بزرگ‌تر و پیچیده‌تر شدن شهرها و پدیدار شدن چالش‌های مدیریت شهری، شهرها به تدریج به آزمایشگاه‌های تولید انواع راه‌حل فناورانه، مفهومی و اجتماعی برای مسائل ناشی از رشد تبدیل می‌شوند (رفعیان و شعبانی، ۱۳۹۴: ۲۰).

پیشینه پژوهش

ساوینی^۱ و دمبسکی^۲ (۲۰۱۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «ساخت شهر خلاق: نمادها و سیاست آمستردام شمالی» دریافتند با نگاهی به اقدامات نمادین، زبان‌ها و اشیاء ما، توضیح می‌دهد که چگونه از طریق نمادهایی که تصاویر گذشته صنعت تولید و نیروی کار انسانی را پیوند می‌دهد، این تغییر سیاسی منتقل شده است. کاکوچی^۳ (۲۰۱۵) در مقاله خود با عنوان «شهرهای فرهنگی خلاق در ژاپن: واقعیت، چشم‌انداز» به این نتیجه رسید که ارتقاء صنایع دستی سنتی و دیگر اقدامات ظرفیت‌ساز که به افزایش جذابیت شهر کمک می‌کند، به‌طور غیر مستقیم از لوازم خدمت‌رسان گردشگری فرهنگی است؛ بنابراین سیاست شهر خلاق می‌تواند دارایی‌های فرهنگی را افزایش و به تغییر مدل‌های رشد قبلی به یک مدل خدمت‌رسان و پایدار کمک کند. شاو^۴ (۲۰۱۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «برنامه فضاهای شهر ملبورن؛ بازبینی شهر خلاق (اگرچه پس از آن کامل نیست)» دریافته است که کاهش دسترسی و قیمت را از فضای داخلی شهر برای تولید فرهنگی به عنوان مسائل مهم ملبورن در سال ۲۰۰۰ مشخص شد. برنامه فضاهای خلاق در شهر برای جبران این مسائل با ارائه فضاهای مقرون به‌صرفه برای استفاده خلاق در بخش‌های دولتی و خصوصی طراحی شده است. پنگ^۵ و یانگ^۶ (۲۰۱۳) در پژوهش خود با عنوان «یک مطالعه اکتشافی در شهر خلاق از دید شهروندان» به این نتیجه رسیده‌اند که تفاوت زیادی بین مفهوم شهر

خلاق مرسوم با مفهوم شهر خلاق از دیدگاه شهروندان وجود دارد، در شهرهای خلاق وقتی دیدگاه شهروندان دخالت داده شود ایجاد رضایت عمومی در مراحل توسعه آسان می‌شود و تبعیض‌ها در شهر کم می‌شود. ساساکی^۷ (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «بازسازی شهری از طریق خلاقیت فرهنگی و مشارکت اجتماعی: به بازنگری تفکر شهر خلاق در شهر کاناواوا ژاپن» به این نتیجه رسید که یک شهر خلاق، به یک سیستم مبتنی بر تولیدات فرهنگی و مصرف فرهنگی نیاز داشته که باعث استفاده از سرمایه فرهنگی انباشته شده است. وی به منظور مشارکت فعال شهروندان ایجاد و بازسازی مکان‌های خلاق را پیشنهاد داد. سرور و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل کارایی محلات شهری از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق؛ مطالعه موردی: شهر بناب» به این نتیجه رسیده‌اند در بین محلات سیزده‌گانه شهر بناب به ترتیب محلات ۶، ۱، ۳ و ۱۲ بالاترین میزان کارایی با سطح عملکرد عالی و محلات ۳، ۷ و ۸ به ترتیب با کمترین میزان کارایی با سطح عملکرد ضعیف از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق هستند. ملکی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «ولویت‌بندی» شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل تحلیل شبکه ANP (مورد مطالعه: مناطق شهری ۱ و ۴ شهر شهر زنجان) به این نتیجه رسیده‌اند که شاخص سرمایه اجتماعی با امتیاز ۰/۲۹۵۶۶۶ رتبه اول و شاخص تکنولوژی با امتیاز ۰/۲۵۰۲۵۰ دارای رتبه دوم که امتیاز بالاتری نسبت به دیگر شاخص‌ها دارند. مختاری‌ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «سطح‌بندی مناطق پانزده‌گانه

1-Savini
2-Dembski
3-Kakuchi
4-Shaw
5-Peng
6-Yuang

7-Sasaki

شهر اصفهان از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای» به این نتیجه رسیدند که به طور کلی شهر اصفهان با توجه به تحلیل‌های انجام شده پتانسیل حرکت به سمت شهرهای خلاق را داراست. ربانی‌خوارسگانی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهرهای خلاق و نوآور: مورد مطالعه شهر اصفهان» به این نتیجه رسیده‌اند که شهر اصفهان بر طبق آمارها و به لحاظ کمی و صوری از شهرهای مهاجرپذیر ایران بوده و این شهر پتانسیل حرکت به سمت شهر خلاق و نوآور را داراست.

مبانی نظری پژوهش

خلاقیت

واژه خلاقیت در لغت‌نامه دهخدا خلق کردن، آفریدن و به وجود آوردن معنا شده است. خلاقیت در ساده‌ترین سطح به معنای پدید آوردن چیزی که قبلاً وجود نداشته است. خلاقیت محصولی از ایده‌های جدید تخیلی است که شامل نوآوری رادیکال و یا راه‌حلی برای یک مشکل و همچنین یک فرمول رادیکال از مشکلات است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۵: ۴). خلاقیت انسان و استعداد او به عنوان سرمایه انسانی خلاق در نظر گرفته می‌شود. این سرمایه انسانی خلاق به عنوان یک منبع نامحدود و همچنین به عنوان محرکه اصلی رشد اقتصادی تلقی می‌گردد که رقابت شهرها، مناطق و کشورها به طور فزاینده‌ای به جذب، حفظ و پرورش افراد مستعد، به عنوان مثال نخبگان خلاق وابسته است (زنگنه‌شهرکی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱). شهرها به طور قابل توجهی زیرساخت‌های فرهنگی و اقتصادی‌های خلاقشان را در دو دهه گذشته سرمایه‌گذاری کرده‌اند (Comunian, 2011: 1157).

اغلب به این مسئله اذعان شده است که خلاقیت و نوآور بودن یک پدیده شهری است. تقریباً همه تغییرات تکنولوژیکی و سازمانی به لحاظ اقتصادی مهم در حوزه‌های شهر مانند، شروع شده و رشد کرده‌اند و جان اسکوب^۱ در کتاب متنفدش «اقتصاد شهرها» استدلال می‌کند که حتی کشاورزی در شهرها رشد کرد؛ به طوری که در مبحث «اقتصاد جدید» که به صورت بخشی مهم در مناطق و شهرهای خلاق نمایان می‌شود، در دهه‌های اخیر مطرح شده و تأثیراتی شگرف بر شهر خلاق می‌گذارد؛ از این‌رو، زمانی که صحبت از خلاقیت می‌شود، نگرش نو و جدیدی است که به ابعاد ساختاری شهر و منطقه صورت می‌گیرد و عمدتاً به طور غالب به صورت اقتصادی و فرهنگی مطرح می‌شود؛ از این‌رو به عنوان نمونه در نگرش‌های خلاق گونه به صنعت در شهرها و مناطق خلاق، بحث صنایع فرهنگی، چند رسانه‌ای، خدمات برتر و ... مطرح می‌شود. خلاقیت در حوزه‌های محلی، خلاقیت و نوآوری در صنایع دستی و بومی مطرح می‌شود. خلاقیت در حوزه‌های فرهنگی-اجتماعی شهر و شکل‌گیری نظام پویای فرهنگی-اجتماعی در شهرها نیز از جمله‌ی این مباحث است (نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۶۶).

شهر خلاق

از اوایل هزاره‌ی جدید برای اولین بار در تاریخ بشر بیش از ۵۰ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند. این در حالی است که بسیاری از آنها در فقر و فلاکت به سر می‌برند و اغلب از نیازهای اساسی و حقوق اولیه محرومند. با این وجود، امروزه شهرها باز

در برگیرنده استعدادهای خلاق در زمینه‌های تخصصی گوناگون باشد. چنین شهروندانی خلاق، با تشکیل اجتماعی خودجوش به تبادل نظر و ارائه ایده می‌پردازند و از این طریق همه ابعاد وجودی متابولیسیم شهری را در جهت بهبود راهبری می‌نمایند (بندرآباد، ۱۳۹۰: ۴۲). در شهرهای خلاق با تأکید بر نخبگان و متخصصین برنامه‌ریزی شهری، مدیریت شهری، شهرسازان و سایر علوم مربوطه، شهرها تبدیل به مکان جذاب برای مطالعه، محل کار و حفظ نخبگان شهر می‌گردد و با بهبود کیفیت دانشگاه‌ها و مراکز علمی، کیفیت کار، کیفیت زندگی^۲، سطح تحمل و شیوه زندگی می‌توان در این مسیر حرکت کرد (سرور و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۲۴). شهر خلاق نه تنها فضایی است که در آن خلاقیت رشد می‌کند، بلکه سازماندهی و مدیریت آن به طور خلاقانه طرح‌ریزی می‌گردد. شهری که بتواند به شکلی خلاقانه استعداد همکاری جمعی را در راستای ارائه خدمات بیشتر به کار گیرد، موفق‌ترین شهر در این قرن خواهد بود (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰). فلوریدا^۳، شهر خلاق را براساس سه متغیر عمده (موسوم به سه T) پایه‌گذاری کرده است که عبارت‌اند از: فناوری^۴، استعداد^۵ و تساهل^۶ و تسامح. فناوری به‌واسطه فراهم ساختن فرصت‌هایی برای کسب دانش، نقش مهمی در رشد اقتصادی دارد. استعداد دربرگیرنده آن دسته از افرادی است که واقعاً اندیشه‌های ابداع‌گرایانه و نوآورانه‌ای دارند. تسامح دربرگیرنده فرهنگی باز و متنوع بر مبنای قومیت، نژاد و جهت‌گیری جنسی است. به‌طور کلی طبقه خلاق^۷

هم با تقاضاهای روزافزون شهروندان روبه‌رو هستند (ابراهیم‌زاده و اسدیان، ۱۳۹۲: ۱۸). امروزه از مهم‌ترین بحث‌های مربوط به شهرها، خلاقیت می‌باشد. اولین تعریف منسجم از شهر خلاق به بیانچینی و لاندری^۱ (۱۹۹۵) نسبت داده می‌شود و پیگیری فعالیت آن‌ها توسط لاندری (۲۰۰۰) با تغییرات جدید صنایع خلاق و اصلاحات در توسعه‌ی شهری انگلستان در اواخر دهه‌ی ۱۹۸۰ و اوایل دهه‌ی ۱۹۹۰ میلادی در ارتباط بود. بعدها ظهور اصطلاح صنایع خلاق و تئوری طبقه‌ی خلاق (فلوریدا، ۲۰۰۲) زمینه‌ساز گسترش بیشتر مفهوم شهر خلاق شد (شفیعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۵۸). مفهوم شهر خلاق در معانی و مفاهیم متعدد به کار برده شده است. شهر خلاق، شهرهایی هستند که قادرند راه‌حل‌های جدیدی برای مشکلات روزمره‌شان ارائه دهند. مفهوم دیگر شهر خلاق، بر تولیدات فرهنگی متمرکز است، یعنی تولید کالاها و خدمات فرهنگی با فعالیت‌هایی در ارتباط قرار می‌گیرند که مرکز خلاقیت به حساب می‌آیند (ربانی‌خوارسگانی، ۱۳۹۰: ۱۶۱). یک شهر خلاق محیط مساعدی برای تربیت خلاقیت انسانی است و زمینه پرورش خلاقیت ساکنین خود را نیز فراهم می‌آورد. این شهرها فضای پویا و سالمی دارند و به صورت یک جامعه باز از تازه‌واردها استقبال کرده و به سرعت خود را با ایده‌های جدید سازگار می‌کند. همچنین، گروه‌های جدید مهاجر را به راحتی در خود جای داده و به هم‌سازی و هم‌زیستی خلاقانه آن‌ها کمک می‌نماید (رضائیان-قراگوزلو و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۲). بر اساس نظریه شهر خلاق، شهروندان شهر خلاق باید توانایی ابراز نظرات و پیشنهادات خود را به سهولت داشته و فضای شهر باید

2-Quality of Life
3-Florida
4-Technology
5-Talent
6-Tolerance
7-Creative Class

1-Bianchini and Landry

خلاق به دو گروه از مردم تقسیم می‌شوند؛ گروه نخست متشکل از «هسته فوق‌العاده خلاق» است که مشتمل بر طیف وسیعی از جمله دانشمندان، مهندسان، اساتید دانشگاهی، شاعران، رمان‌نویسان، هنرمندان، بازیگران، هنرپیشه‌ها، طراحان و معماران، نویسندگان آثار غیرداستانی، ویراستاران، شخصیت‌های فرهنگی، گروه مشاوران، محققان، تحلیل‌گران و سایر نخبگان است و گروه دوم شامل حرفه‌ای‌های خلاق است که در طیف وسیعی از صنایع دانش‌محور نظیر بخش‌های مدرن، خدمات مالی، خدمات بهداشتی و حقوقی و مدیریت تجاری کار می‌کنند. فلوریدا معتقد است گروه اول اشکال یا طرح‌های جدیدی را پدید می‌آورند که به سرعت قابل انتقال و بی‌نهایت مفیدند، در حالی که گروه دوم در حل مسایل خلاق درگیر هستند (فورچی، ۱۳۹۱: ۶۶).

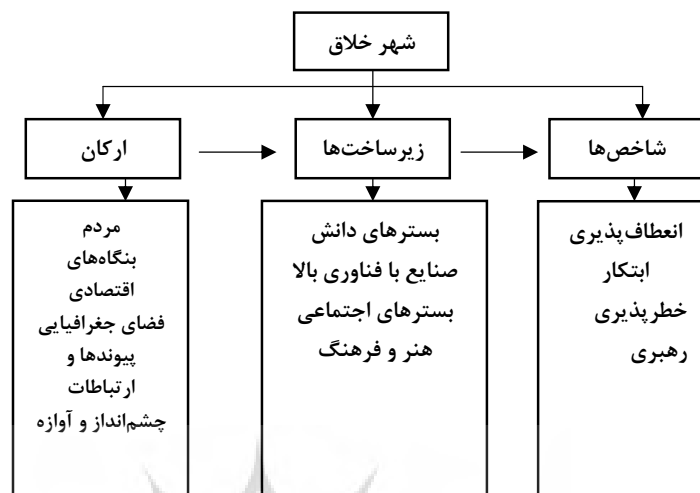
اصول اولیه شهرهای خلاق

- ۱- انعطاف‌پذیری: توانایی داشتن نگاهی متفاوت به محیط و رفتاری متناسب با آن.
  - ۲- ابتکار: توانایی به کارگیری راه‌حل ابتکاری برای مشکل دیرین.
  - ۳- خطرپذیری: توانایی قبول پیامدهای شکست (ایمان، ۱۳۹۲: ۴۱).
- مدل شهر خلاق بر اثرات و پیامدهای محصورکننده خلاقیت و اینکه چگونه کیفیت عقاید می‌تواند در راستای اصل خلاقیت عمل کند، تمرکز می‌کند (Hahn, 2010: 15). در شکل (۱)، چارچوب شکل‌گیری شهر خلاق آورده شده است:

در مکان‌هایی ریشه می‌دواند که دارای این سه متغیر سرنوشت‌ساز باشند. هر یک از این سه عامل اهمیت دارند؛ اما به‌تنهایی شرط کافی نیستند و یک مکان به منظور جذب افراد، ایجاد نوآوری و تحول اقتصادی باید هر سه متغیر را دارا باشد (ایراندوست و غلامی-زارچی، ۱۳۹۴: ۴۹). به عقیده «ساساکی»^۱ شهر خلاق دارای نمادها و عملکردهای منحصر به فرد فرهنگی است که از تمایزهای محلی بهره می‌گیرد و آن‌ها را توسعه می‌بخشد تا طبقه خلاق را به خود جذب کند (بسته‌نگار، ۱۳۹۵: ۲۳).

شهر خلاق از منظر حضور طبقه خلاق

«ریچارد فلوریدا» که مبدع مفهوم «طبقه خلاق» است، نگاه خود را به نقش خلاق افراد در عصر خلاقیت سوق می‌دهد. وی معتقد است دیگر مانند گذشته بنیان‌های اقتصاد جوامع بر شرکت‌ها و مؤسسات بزرگ استوار نیست و در مقابل نقش افراد در اقتصاد پررنگ‌تر می‌شود. به اعتقاد فلوریدا، امروز شهرها علاوه بر فضای مناسب برای کسب و کار، به فضای مناسب برای افراد نیز نیاز دارند (شهبان و رهگذر، ۱۳۹۱: ۶۸). به خصوص، تمرکز شهری از اقتصاد خلاق و اهمیت رو به رشد آن نسبت به دیگر نقش‌های سنتی شهری قابل توجه است (Editorial, 2017: 1). نظریه سرمایه خلاق فلوریدا بیان می‌دارد افراد خلاق موجب قدرتمند شدن شهر و رشد اقتصادی ناحیه‌ای می‌شوند و این افراد مکان‌هایی را برای زندگی ترجیح می‌دهند که دارای ویژگی‌هایی نظیر خلاقیت و نوآوری، متنوع و تسامح باشد؛ بنابراین شهرها برای موفقیت در جهان امروز باید افراد بسیار خلاق را جذب و حفظ کنند. به اعتقاد فلوریدا، طبقه

شکل ۱: چارچوب شکل‌گیری شهر خلاق

مأخذ: رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲

شاخص‌های ارزیابی شهر خلاق

که قابلیت هماهنگی با فعالیت‌های روز دنیا را دارند، در بهترین موقعیت قرار می‌گیرند.

- ساختار مستحکم اجتماعی که برای مردم و شرکت‌ها جذاب بوده و برای رشد اقتصادی شهر مناسب بوده و باعث درون‌زایی روزافزون شهر شود.

- فضای شهری که امنیت و آرامش را به شهروندان القا کرده و از نظر شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی همچون تخلیفات، قطبی شدن شهر و فقر در سطح مطلوبی قرار گیرد (جاوید و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۱۱).

شاخص‌های اصلی و ضروری در یک فضای شهری خلاق به عناصر مختلفی از قبیل کیفیت محیط زیست، شرایط اجتماعی و فرهنگی، کاربرد تکنولوژی، وجود الگوهای اقتصادی و استقرار سیاست عمومی بستگی دارد (شفیع‌پور یوردشاهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۳۱).

در شهر خلاق می‌بایست همه زیرساخت‌های سخت-افزاری و نرم‌افزاری خلاق ایجاد شود؛ تا بستر و زمینه مناسب برای کشف، ایجاد، پرورش و جذب ایده‌های خلاق فراهم گردد و شرایط توسعه و تداوم ایده‌ها و

- پایه مناسبی برای بازسازی اقتصاد پویا و خلاق شهر شامل؛ فراهم بودن شرایط کار پویا و منعطف که خود حضور جمعیتی متنوع و متخصص از انواع مهارت‌ها را می‌طلبد، وجود داشته باشد.

- ساختار اقتصادی مبتنی بر مؤلفه‌های رشد خلاق و هماهنگ با برنامه‌های خلاق (خدمات، فرهنگی، شرکت‌های فناوری نوین و ...) باشد.

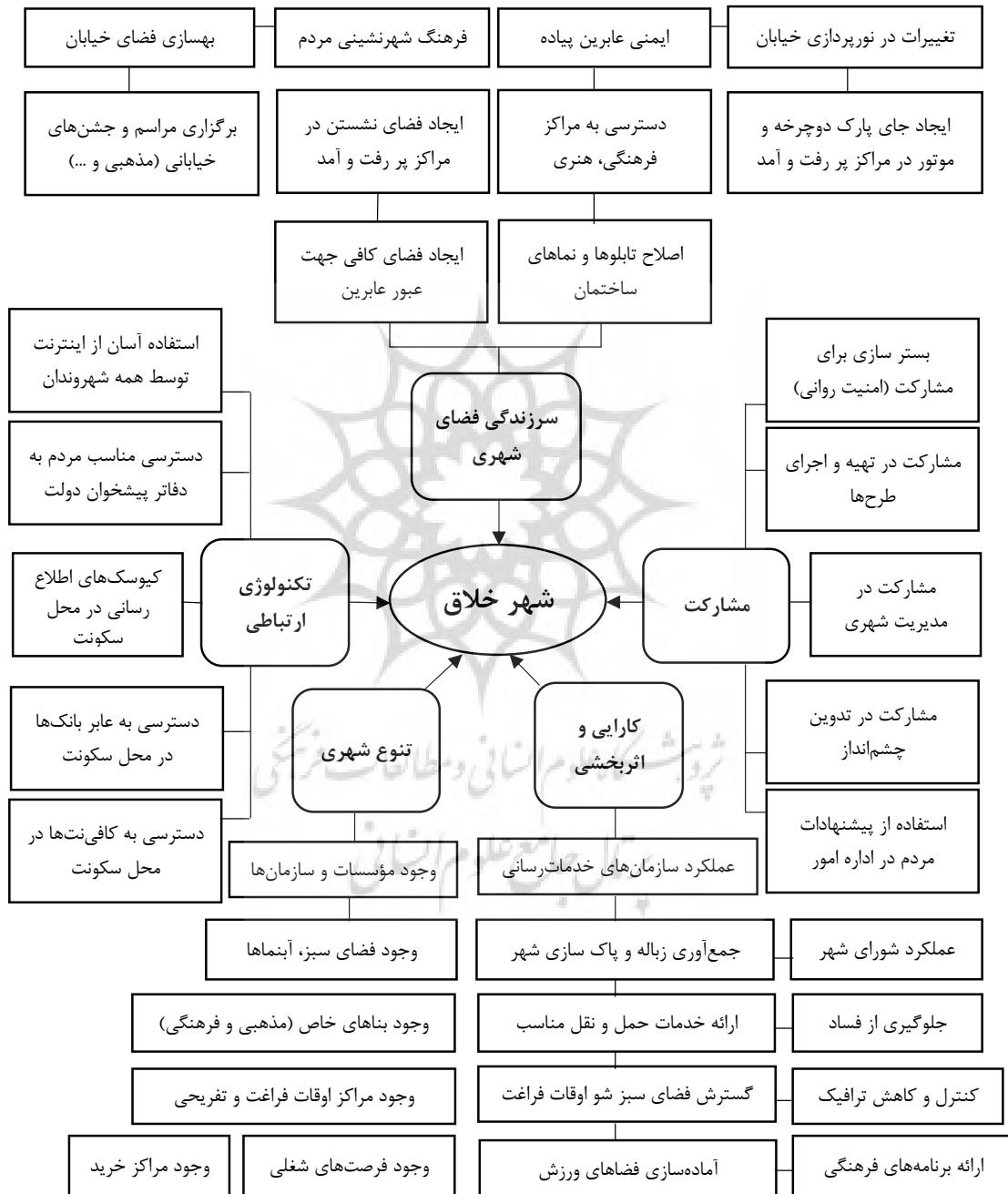
- توانایی جذب استعداد‌های خلاق و مستعد برای تثبیت رشد فزاینده اقتصاد شهر خلاق؛ در این راه تنوع فضایی برای شکوفایی ساختن خلاقیت و نوآوری از نکات اصلی در رسیدن به موفقیت هستند.

- فضای شهری که اجازه شکل‌گیری اجتماعات و فضاهای عمومی جهت شناسایی استعداد‌های جوان و خلاق را پدید آورد.

- ساختار بالغ شهری که با رفتارهای خلاق هماهنگ باشد: بررسی گذشته شهرها نشان می‌دهد شهرهایی

خلاقیت‌های افراد به وجود آید. با توجه به مطالعات و پژوهش ارائه شده است. ادبیات پژوهش در شکل (۲) مدل مفهومی این

شکل ۲: مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: ایمان، ۱۳۹۲؛ فتوحی‌مهربانی و همکاران، ۱۳۹۵؛

ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

روش پژوهش و فرآیند انجام آن

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف کاربردی است. با توجه به ماهیت موضوع و شاخص‌های مورد بررسی، برای گردآوری اطلاعات از روش تحقیق اسنادی و مطالعات میدانی (پرسشنامه، مصاحبه) استفاده گردید. سؤالات براساس مؤلفه‌های تعیین شده به صورت ۵ گزینه‌ای و طیف لیکرت تنظیم گردید. جامعه آماری در این پژوهش شامل ساکنان شهر زاهدان طبق آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۵۹۲۹۶۸ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده گردید؛ بدین منظور حجم نمونه با ضریب اطمینان ۰/۹۵ و مقدار P برابر با ۰/۷ و q برابر با ۰/۳ و با مقدار خطای ۰/۵ برابر با ۳۲۳ پرسشنامه محاسبه شد. برای انتخاب نمونه در جامعه آماری، با توجه به اینکه شهر زاهدان شامل پنج منطقه شهرداری می‌باشد، لذا متناسب با جمعیت هر منطقه، تعدادی پرسشنامه به آن منطقه اختصاص داده شد.

در آخرین مراحل توزیع پرسشنامه‌ها در مناطق شهر زاهدان، از روش نمونه‌برداری تصادفی ساده استفاده گردید؛ جدول (۱)؛ بنابراین پس از اینکه اعتبار و روایی پرسشنامه با استفاده از نظرات متخصصان تأیید شد، برای سنجش میزان پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده گردید. در واقع، آلفای کرونباخ نشانگر انسجام درونی و همسازی داخلی گویه‌ها به شمار می‌رود. در این پژوهش، مقدار آلفای محاسبه شده در شاخص‌های مختلف؛ اعداد مطلوبی است (جدول ۲) و می‌توان گفت که دقت لازم برای احراز پایایی سازه‌ها در پرسشنامه به‌کار گرفته شده و گویه‌های طراحی شده برای سنجش شاخص‌ها با یکدیگر همبستگی درونی دارند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS و با استفاده از آزمون‌های آماری تی تک‌نمونه‌ای (T-Test)، تحلیل واریانس (Anova) و تحلیل رگرسیون چند متغیره استفاده شده است.

جدول ۱: جمعیت، مساحت و سهم مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان در نمونه‌گیری تصادفی

مناطق	جمعیت نفر	مساحت (هکتار)	تعداد پرسشنامه	مناطق	جمعیت نفر	مساحت (هکتار)	تعداد پرسشنامه
منطقه ۱	۹۷۵۸۲	۱۸۱۴	۵۳	منطقه ۴	۱۱۵۱۳۵	۱۸۶۲	۶۳
منطقه ۲	۱۱۳۹۷۳	۶۷۹	۶۲	منطقه ۵	۱۰۵۸۶۶	۲۲۲۳	۵۸
منطقه ۳	۱۶۰۴۱۲	۱۵۴۵	۸۷	مجموع	۵۹۲۹۶۸	۸۱۲۳	۳۲۳

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵؛ اسفندیاری مهنی، ۱۳۹۴: ۹۳ و محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

جدول ۲: بررسی وضعیت پایایی شاخص‌های پژوهش براساس آلفای کرونباخ

شاخص	مشارکت	تنوع شهری	سرزندگی فضاهای شهری	کارایی و اثربخشی	تکنولوژی ارتباطی	مجموع
آلفای کرونباخ	۰/۸۰۸	۰/۶۹۶	۰/۷۷۷	۰/۶۹۴	۰/۸۷۶	۰/۹۱۳
تعداد گویه	۵	۶	۱۰	۹	۵	۳۵

محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

محدوده مورد پژوهش

شهر زاهدان مرکز شهرستان زاهدان و استان سیستان و بلوچستان در شرق ایران در نزدیکی مرز

ایران با کشورهای افغانستان و پاکستان قرار دارد. این شهر از لحاظ موقعیت جغرافیایی در طول جغرافیایی ۶۰ درجه و ۵۱ دقیقه و ۲۵ ثانیه شرقی و عرض

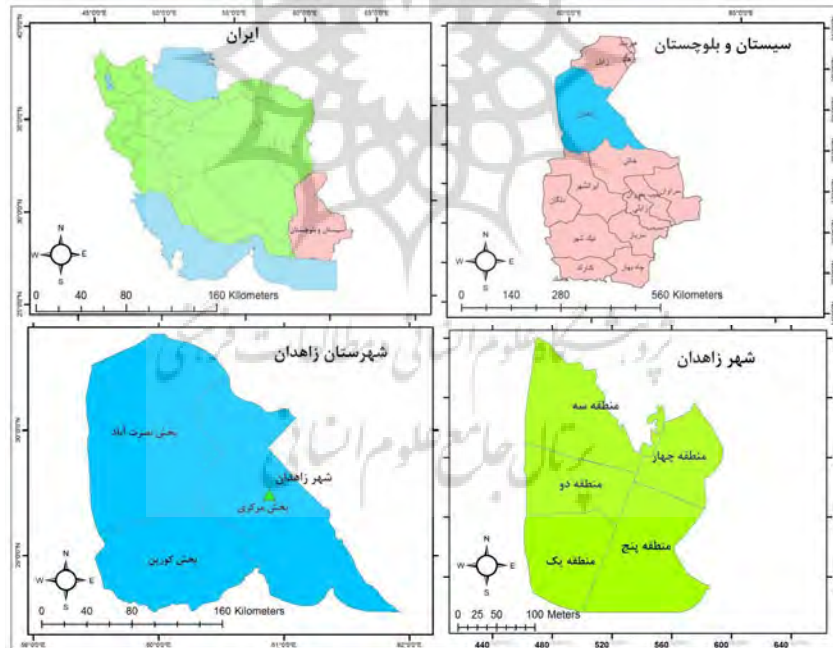
۱۳۹۵). در تقسیمات فضایی جدید، شهر زاهدان شامل ۵ منطقه، ۵۵ ناحیه و ۱۱۰ محله است (سفندیاری-مهنی، ۱۳۹۴: ۹۲). در جدول ۳، جمعیت و تعداد خانوار شهر زاهدان طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۵ آورده شده است. شکل ۳، موقعیت شهر زاهدان را نشان می‌دهد.

جغرافیایی ۲۹ درجه و ۳۰ دقیقه و ۴۵ ثانیه شمالی قرار دارد. ارتفاع شهر زاهدان از سطح دریا، ۱۳۷۸ متر است. این شهر از مهم‌ترین مراکز اداری، سیاسی، تجاری و نظامی در جنوب شرق ایران به حساب می‌آید و پیشینه‌ای حدوداً صد ساله دارد (ابراهیم‌زاده و کاظمی‌زاد، ۱۳۹۲: ۷). این شهر در سال ۱۳۹۵، دارای ۵۹۲۹۶۸ نفر جمعیت بوده است (مرکز آمار ایران،

جدول ۳: جمعیت و خانوار شهر زاهدان در سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
جمعیت	۱۷۴۹۵	۳۹۷۳۲	۹۳۷۴۰	۲۸۱۹۲۳	۴۱۹۵۱۸	۵۶۷۴۴۹	۵۷۵۱۱۶	۵۹۲۹۶۸
تعداد خانوار	۳۸۶۵	۸۰۰۰	۱۹۵۳۰	۴۸۸۶۹	۷۱۶۴۴	۱۰۹۶۰۰	۱۳۷۱۵۴	۱۴۷۹۷۲

مأخذ: مرکز آمار ایران ۱۳۳۵-۱۳۹۵

شکل ۳: موقعیت محدوده مورد مطالعه

مأخذ: استانداری سیستان و بلوچستان؛ ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

پژوهش از بین همهٔ پاسخگویان، ۷۷/۱ درصد پاسخگویان مرد و ۲۲/۹ درصد آن‌ها زن بودند. از میان تمام پاسخگویان، سن ۲۲/۳ درصد بین (۱۵-۲۵) سال، سن ۲۹/۱ درصد و بیشترین پاسخگویان بین

یافته‌های توصیفی پژوهش

به منظور ارزیابی شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان، تعداد ۳۲۳ نفر به عنوان نمونه مورد پرسشگری قرار گرفته است. براساس یافته‌های

(۲۶-۳۵) سال بوده‌اند، سن ۲۸/۵ درصد پاسخگویان بین (۳۶-۴۵) سال، سن ۱۸ درصد پاسخگویان بین (۴۶-۶۰) سال و تنها ۲/۲ درصد از پاسخگویان ۶۰ سال به بالا سن داشتند. در بررسی سطح تحصیلات، مشاهده گردید که از میان کل پاسخگویان ۵ درصد بیسواد بودند، تحصیلات ۲۵/۷ درصد از پاسخگویان زیر دیپلم، تحصیلات ۳۱/۶ درصد پاسخگویان دیپلم، ۶/۲ درصد پاسخگویان دارای تحصیلات فوق دیپلم، بیشترین پاسخگویان دارای تحصیلات لیسانس ۲۸/۵ درصد بودند و تنها ۳/۱ درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات فوق لیسانس و بالاتر بودند. در بررسی وضعیت اشتغال، از میان کل پاسخگویان ۱۵/۲ درصد بیکار، ۲۰/۷ درصد پاسخگویان محصل، ۳/۷ درصد پاسخگویان بازنشسته، ۴۴/۹ درصد پاسخگویان دارای شغل آزاد و ۱۵/۵ درصد پاسخگویان دارای شغل دولتی بودند.

یافته‌های استنباطی پژوهش

برای ارزیابی و سنجش شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان، از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از پرسشنامه بسته، دارای جهت مثبت و طیف پنج-گزینه‌ای لیکرت ۱ تا ۵ (خیلی کم: امتیاز ۱، کم: امتیاز ۲، متوسط: امتیاز ۳، زیاد: امتیاز ۴، خیلی زیاد: امتیاز ۵) صورت گرفت؛ بنابراین هرچقدر میانگین هر یک از شاخص‌ها از حد وسط که در طیف لیکرت (۳) است، کمتر باشد؛ بیانگر وضعیت بد شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان است، ولی هر چه میانگین هر یک از این شاخص‌ها بالاتر از حد وسط باشد، نشان‌دهنده وضعیت مطلوب شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان است. در این آزمون، اگر مقدار سطح معنی‌داری (Sig)، از (۰/۰۵) کمتر باشد، بیانگر این

است که می‌توان میانگین حاصل از نمونه را به کل ساکنان شهر زاهدان تعمیم داد. همچنین، در هر شاخص اگر حد بالا و پایین، هر دو مثبت باشند، بیانگر این است که وضعیت آن شاخص از حد وسط بالاتر است؛ اما در صورتی که در هر شاخص حد بالا و پایین آزمون هر دو منفی باشد، نشان‌دهنده وضعیت نامطلوب شاخص موردنظر است. با بررسی وضعیت شاخص‌های شهر خلاق زاهدان (مشارکت، تنوع شهری، سرزندگی فضاهای شهری، کارایی و اثربخشی، تکنولوژی ارتباطی)، نتایج حاصل در جدول (۴)، نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معنی‌داری از (۰/۰۵) کمتر است، نتایج را می‌توان به کل جامعه تعمیم داد. شاخص مشارکت با میانگین (۱/۸۳)، شاخص تنوع شهری با میانگین (۲/۴۴)، شاخص سرزندگی فضاهای شهری با میانگین (۲/۲۰)، شاخص کارایی و اثربخشی با میانگین (۲/۵۳) و شاخص تکنولوژی ارتباطی با میانگین (۲/۸۴) تا حدودی نزدیک به حد متوسط است. با توجه به اینکه حد بالا و پایین شاخص‌ها منفی است؛ در مجموع، میانگین کلی شاخص‌های شهر خلاق زاهدان، با میانگین (۲/۳۷)، پایین‌تر از میانگین حد متوسط (۳) و دارای وضعیت نامطلوبی هستند.

از دیدگاه شهروندان، بدترین وضعیت را شاخص مشارکت با میانگین (۱/۸۳) و شاخص سرزندگی فضاهای شهری با میانگین (۲/۲۰)، داشته‌اند. در خصوص شاخص مشارکت بیشترین انتقاد؛ نبود بسترسازی لازم برای مشارکت (امنیت روانی) و عدم مشارکت دادن مردم در تهیه و اجرای طرح‌های شهری بوده است، لذا ایجاد زمینه و بسترسازی جهت تأسیس شورایی در سطح محلات به‌عنوان حلقه اتصال بین مدیریت شهری، شورای شهر و شهروندان به جهت مشارکت بیشتر مردم در فرآیند مدیریت

بالاترین امتیاز در بین همه گویه‌ها بوده و تا حدودی نظرمساعدی دارند. همچنین باسنجش گویه «دسترسی مناسب به عابر بانک‌ها در منطقه محل سکونت» با میانگین (۳) تا حدودی مناسب ارزیابی شده (البته معنی داری آن با ضریب ۰/۸۹ که بالاتر از ۰/۰۵ بوده، رد می‌شود) و نمی‌توان نتایج آن را به کل جامعه تعمیم داد. در مجموع از میان شاخص‌های مورد بررسی، شاخص تکنولوژی ارتباطی با میانگین (۲/۸۴) بالاترین امتیاز را در میان شاخص‌ها به خود اختصاص داده و تا حدودی به حد متوسط نزدیک است. البته باید در نظر داشت که دیدگاه ذهنی شهروندان در مورد شاخص‌های بررسی شده، مورد سنجش قرار گرفته و عینیت شاخص‌ها مد نظر نبوده است.

شهری؛ لازم است جهت تبادل نظرات و ایده‌های شهروندان و نیز بیان مشکلات محل سکونت؛ شوراهای شهر جلساتی با شهروندان برگزار نمایند؛ صورت عدم شرایط برای برگزاری جلسات (نبود مکان و فضای کافی، زمان و ...)، می‌توان با قرار دادن صندوق پیشنهادات و انتقادات در محل سکونت؛ از نظرات و ایده‌های مردم استفاده کرد؛ در مورد شاخص سرزندگی فضاهای شهری بیشترین انتقاد؛ نبود فضای کافی جهت عبور عابرین پیاده، نبود فضای نشستن در مراکز پر رفت و آمد و نبود جای پارک دوچرخه و موتور در مراکز پر رفت و آمد بوده است.

شهروندان در مورد شاخص تکنولوژی ارتباطی با سنجش گویه «دسترسی مناسب به دفاتر پیشخوان دولت در منطقه محل سکونت» با میانگین (۳/۳۳) که

جدول ۴: آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای ارزیابی شاخص‌های شهر خلاق زاهدان

شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار	T	Sig (معنی‌داری)	اختلاف	
					میانگین	با ضریب اطمینان ۹۵٪
مشارکت	۱/۸۳	۰/۵۱۷	-۴۰/۴۷	۰/۰۰۰	-۱/۱۶۵	حد پایین خلاقیت: -۱/۲۲۲ حد بالا خلاقیت: -۱/۱۰۹
تنوع شهری	۲/۴۴	۰/۷۴۱	-۱۳/۵۳	۰/۰۰۰	-۰/۵۵۸	حد پایین خلاقیت: -۰/۶۴۰ حد بالا خلاقیت: -۰/۴۷۷
سرزندگی فضاهای شهری	۲/۲۰	۰/۶۶۱	-۲۱/۶۳	۰/۰۰۰	-۰/۷۹۶	حد پایین خلاقیت: -۰/۸۶۸ حد بالا خلاقیت: -۰/۷۲۳
کارایی و اثربخشی	۲/۵۳	۰/۸۸۶	-۹/۴۲	۰/۰۰۰	-۰/۴۶۴	حد پایین خلاقیت: -۰/۵۶۱ حد بالا خلاقیت: -۰/۳۶۷
تکنولوژی ارتباطی	۲/۸۴	۰/۷۴۵	-۳/۶۷	۰/۰۰۰	-۰/۱۵۲	حد پایین خلاقیت: -۰/۲۳۳ حد بالا خلاقیت: -۰/۰۷۰
جمع	۲/۳۷	۰/۵۹۰	-۱۹/۰۹	۰/۰۰۰	-۰/۶۲۷	حد پایین خلاقیت: -۰/۶۹۲ حد بالا خلاقیت: -۰/۵۶۳

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

شاخص‌های شهر خلاق مشخص کرده و برای بیان تفاوت معناداری بین مناطق به لحاظ متغیرهای مستقل و وابسته، مورد استفاده قرار می‌گیرد. آزمون آماری فیشر (F) نسبت برآورد پراکندگی بین گروهی و درون گروهی را نشان می‌دهد که هر چه مقدار آن بیشتر باشد؛ یعنی اختلاف میانگین بین گروه‌ها بیشتر از اختلاف درون گروه‌ها بوده است. نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس در جدول ۵، نشان می‌دهد که با توجه به اینکه سطح معنی‌داری از (۰/۰۵) کمتر

برای سنجش نابرابری میان مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق، از آزمون تحلیل واریانس (Anova) استفاده شده است. آزمون تحلیل واریانس^۱ تک‌عاملی به منظور بررسی معنی‌دار بودن تفاوت میانگین نمره نظرات نمونه، زمانی که بیش از دو گروه وجود داشته باشد استفاده کرد (حبیبی، ۱۳۹۲: ۱۷۶). این آزمون هریک از مناطق شهر زاهدان را با بقیه مناطق مقایسه کرده و تفاوت بین مناطق را از نظر

این است که وضعیت شاخص تکنولوژی ارتباطی در میان هر یک از مناطق شهر زاهدان با هم تفاوت زیادی دارد. همچنین کمترین اختلاف میانگین بین مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص مشارکت با توجه به مقدار آزمون F (۴۹/۵۳) است و نشان‌دهنده این است که وضعیت شاخص مشارکت در میان مناطق شهر زاهدان کمترین میزان تفاوت وجود دارد.

است، با اطمینان ۹۵٪ می‌توان گفت که در میان مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق تفاوت معنی‌داری وجود دارد؛ یعنی وضعیت هر یک از شاخص‌های شهر خلاق در بین مناطق شهر با یکدیگر یکسان نیست. بیشترین اختلاف میانگین بین مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص تکنولوژی ارتباطی با توجه به مقدار آزمون F (۲۵۷/۲۶) وجود دارد و بیانگر

جدول ۵: آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه برای بررسی رابطه میان مناطق شهر زاهدان از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق

شاخص‌ها	آزمون واریانس	جمع مربعات	درجه آزادی	اختلاف مربعات	آزمون F	سطح معنی‌داری (Sig)
مشارکت	بین‌گروهی	۳۳/۱۲	۴	۸/۲۸	۴۹/۵۳	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۵۳/۱۷	۳۱۸	۰/۱۶		
	جمع	۸۶/۳۰	۳۲۲			
تنوع شهری	بین‌گروهی	۸۵/۱۵	۴	۲۱/۲۸	۷۳/۴۹	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۹۲/۱۱	۳۱۸	۰/۲۹		
	جمع	۱۷۷/۲۷	۳۲۲			
سرزندگی فضاهای شهری	بین‌گروهی	۹۰/۸۰	۴	۲۲/۷۰	۱۴۴/۳۰	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۵۰/۰۲	۳۱۸	۰/۱۵		
	جمع	۱۴۰/۸۳	۳۲۲			
کارایی و اثربخشی	بین‌گروهی	۱۵۸/۹۳	۴	۳۹/۷۳	۱۳۴/۵۸	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۹۳/۸۸	۳۱۸	۰/۲۹		
	جمع	۲۵۲/۸۱	۳۲۲			
تکنولوژی ارتباطی	بین‌گروهی	۱۳۶/۶۱	۴	۳۴/۱۵	۲۵۷/۲۶	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۴۲/۲۱	۳۱۸	۰/۱۳		
	جمع	۱۷۸/۸۲	۳۲۲			
کل شاخص‌ها	بین‌گروهی	۸۲/۰۳	۴	۲۰/۵۰	۲۱۵/۱۶	۰/۰۰۰
	درون‌گروهی	۳۰/۳۱	۳۱۸	۰/۰۹		
	جمع	۱۱۲/۳۴	۳۲۲			

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

به‌طور دقیق مشخص نمی‌کند که این تفاوت‌های میانگین در میان کدام‌یک از گروه‌های مورد مطالعه

نتایج تحلیل واریانس F فقط معنی‌داری تفاوت میانگین بین گروه‌ها (مناطق) را بررسی می‌کند؛ ولی

است؛ تفاوت میانگین در میان مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق معنی‌دار است؛ به غیر از مناطق یک و پنج که سطح معنی‌داری از ۰/۰۵ بالاتر است و می‌توان گفت که تفاوت میانگین بین آنها به لحاظ آماری معنی‌دار نیست. هرکجا مقدار سطح معنی‌داری (Sig)، از ۰/۰۵ کمتر باشد، تفاوت معنی‌دار است که با علامت ستاره (*) مشخص گردیده است.

وجود دارد؛ بنابراین برای تعیین دقیق تفاوت میان گروه‌ها، از آزمون پس از تجربه^۱ (LSD)^۲ استفاده گردید. در جدول (۶)، نتایج آزمون LSD برای بررسی تفاوت شاخص‌های شهر خلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان نشان داده شده است؛ در خروجی آزمون LSD میانگین هر منطقه با میانگین چهار منطقه دیگر به صورت زوجی مقایسه شده است. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری در مقایسه این گروه‌ها از ۰/۰۵ کمتر

جدول ۶: نتایج آزمون LSD برای بررسی تفاوت شاخص‌های شهر خلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان

منطقه	مناطق	اختلاف میانگین	اختلاف استاندارد	سطح معنی‌داری	
				حد پایین	حد بالا
منطقه ۱	منطقه ۲	۰/۱۵*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۴	۰/۲۶۵
	منطقه ۳	۱/۱۱*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	۱/۲۱۶
	منطقه ۴	۰/۹۶*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	۱/۰۷۲
	منطقه ۵	-۰/۰۶	۰/۰۵۴	۰/۲۰۶	-۰/۰۳۸
منطقه ۲	منطقه ۱	-۰/۱۵*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۴	-۰/۰۴۹
	منطقه ۳	۰/۹۵*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	۰/۰۵۸
	منطقه ۴	۰/۸۰*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	۰/۹۱۴
	منطقه ۵	-۰/۲۲*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	-۰/۱۱۹
منطقه ۳	منطقه ۱	-۱/۱۱*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	-۱/۰۰۳
	منطقه ۲	-۰/۹۵*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	-۰/۸۴۷
	منطقه ۴	-۰/۱۴*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۷	-۰/۰۴۰
	منطقه ۵	-۱/۱۷*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	-۱/۰۷۳
منطقه ۴	منطقه ۱	۰/۹۶*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	-۰/۸۵۶
	منطقه ۲	-۰/۸۰*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	-۰/۶۹۹
	منطقه ۳	۰/۱۴*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۷	۰/۲۵۱
	منطقه ۵	-۱/۰۳	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	-۰/۹۲۶
منطقه ۵	منطقه ۱	۰/۰۶	۰/۰۵۴	۰/۲۰۶	۰/۱۷۷
	منطقه ۲	۰/۲۲*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	۰/۳۳۴
	منطقه ۳	۱/۱۷*	۰/۰۵۳	۰/۰۰۰	۱/۲۸۵
	منطقه ۴	۱/۰۳*	۰/۰۵۴	۰/۰۰۰	۱/۱۴۱

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

1-Post-hoc test

۲-آزمون Lsd یا روش حداقل اختلاف معنی‌دار، برای مقایسه دوبه‌دو میانگین گروه‌ها به کار می‌رود (Least Squar Difference).

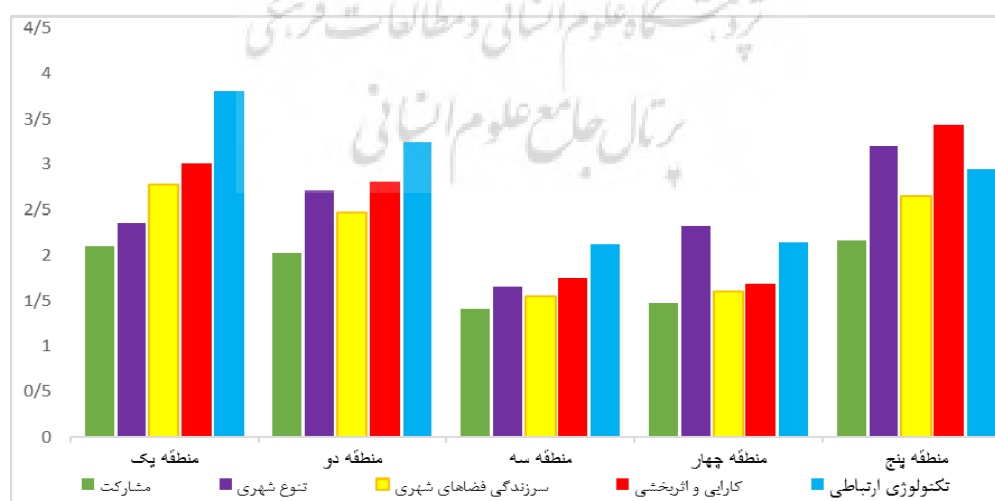
وضعیت مطلوب‌تری هستند؛ در مقابل، منطقه سه و چهار شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق بدترین وضعیت را دارند. در شکل (۴)، به مقایسه میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق به لحاظ هر پنج شاخص (مشارکت، تنوع شهری، سرزندگی فضاهای شهری، کارایی و اثربخشی، تکنولوژی ارتباطی)، در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان پرداخته شده است. در شکل (۵)، رتبه‌بندی مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق نشان داده شده است.

بررسی میانگین شاخص‌های شهر خلاق در هر یک از مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان در جدول (۷)، نشان می‌دهد که منطقه پنج با میانگین ۲/۸۸ در رتبه اول، منطقه یک با میانگین ۲/۸۱ در رتبه دوم، منطقه دو با میانگین ۲/۶۵ در رتبه سوم، منطقه چهار با میانگین ۱/۸۵ در رتبه چهارم و منطقه سه با میانگین ۱/۷۰ در رتبه پنجم قرار دارد. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان چنین اظهار کرد که منطقه پنج و منطقه یک شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق دارای

جدول ۷: بررسی میانگین شاخص‌های شهر خلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان

مناطق شهر	حجم نمونه (N)	میانگین	انحراف معیار	اختلاف استاندارد	سطح اطمینان ۹۵٪	
					حد پایین	حد پایین
منطقه ۱	۵۳	۲/۸۱	۰/۳۰۴	۰/۰۳۸	۲/۷۳	۲/۸۹
منطقه ۲	۶۲	۲/۶۵	۰/۲۸۶	۰/۰۳۵	۲/۵۸	۲/۷۲
منطقه ۳	۸۷	۱/۷۰	۰/۲۰۰	۰/۰۲۴	۱/۶۵	۱/۷۵
منطقه ۴	۶۳	۱/۸۵	۰/۱۸۶	۰/۰۲۳	۱/۸۰	۱/۸۹
منطقه ۵	۵۸	۲/۸۸	۰/۴۷۹	۰/۰۵۹	۲/۷۶	۳/۰۰
جمع	۳۲۳	۲/۳۷	۰/۵۹۰	۰/۰۳۲	۲/۳۰	۲/۴۳

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۴: تفاوت میانگین مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۵: رتبه‌بندی مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۶

تحقق شهر خلاق (متغیر وابسته) برخوردار است؛ بنابراین مقدار این ضریب، رابطه شاخص‌های شهر خلاق در تحقق شهر خلاق را تأیید می‌کند؛ یعنی به ازای یک واحد تغییر در اثر انحراف معیار شاخص‌های شهر خلاق ۰/۹۹۷ درصد تغییر در تحقق شهر خلاق ایجاد می‌شود؛ بنابراین در صورت بالا رفتن میانگین هر یک از شاخص‌های شهر خلاق، نقش و تأثیر آن‌ها در تحقق شهر خلاق افزایش می‌یابد.

بررسی رابطه بین هر یک از شاخص‌های شهر خلاق در تحقق شهر خلاق زاهدان

برای بررسی و مطالعه رابطه بین شاخص‌های شهر خلاق و مشخص کردن تأثیر هر یک از شاخص‌ها بر تحقق شهر خلاق در زاهدان، از آزمون رگرسیون چند متغیره استفاده شد. با توجه به نتایج حاصل شده از آزمون که در جدول (۸)، مقدار R (ضریب همبستگی چندگانه) برابر ۰/۹۹۷ می‌باشد و همبستگی بسیار بالایی بین شاخص‌های شهر خلاق (متغیر مستقل) و

جدول ۸: آماره تعیین رگرسیون میان میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق و شاخص‌های آن

خطای معیار	ضریب تبیین تصحیح شده	ضریب تبیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۷۲۳	۰/۹۹۷	۰/۹۹۷	۰/۹۹۷

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

است که بین میزان شاخص‌های پنج‌گانه بررسی شده و تحقق شهر خلاق در شهر زاهدان، در سطح اطمینان بالای ۹۵ درصد رابطه معنی‌داری وجود دارد.

با توجه به جدول (۹)، مقدار F محاسبه شده ۳/۵۵۸ می‌باشد و مقدار Sig (سطح معنی‌داری)، کمتر از (۰/۰۵) به دست آمده و این نشان‌دهنده آن

جدول ۹: تحلیل واریانس رگرسیون خطی میان تحقق پذیری شهر خلاق و شاخص های آن

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معنی داری (Sig)
اثر رگرسیونی	۱۱۲/۳۴	۵	۲۲/۴۶	۳/۵۵	۰/۰۰۰
باقیمانده	۰/۰۰۰	۳۱۷	۰/۰۰۰		
کل	۱۱۲/۳۴	۳۲۲			

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

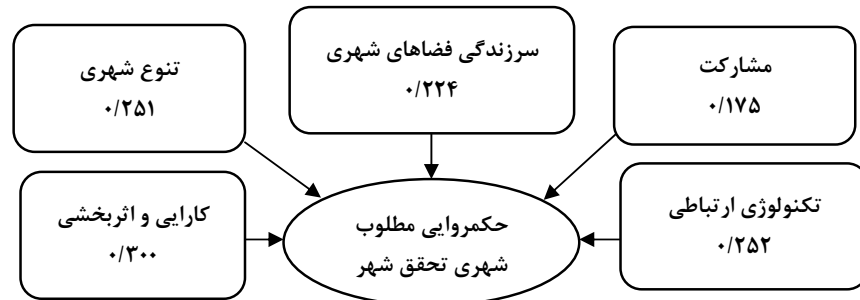
شده، شاخص کارایی و اثربخشی با مقدار بتای ۰/۳۰۰ بیشترین نقش و قدرت تبیین را در پیش بینی تحقق شهر خلاق در محدوده مورد مطالعه داشته است. چرا که با توجه به مقدار بتا برای متغیر کارایی و اثربخشی، به ازای یک واحد تغییر در انحراف معیار متغیر کارایی و اثربخشی به اندازه ۰/۳۰۰ در انحراف معیار (خطای β)، شهر خلاق تغییر ایجاد می شود. همچنین شاخص مشارکت با مقدار بتای ۰/۱۷۵ کمترین نقش و قدرت تأثیرگذاری را بر تحقق شهر خلاق محدود مورد مطالعه دارد (شکل ۶).

همان گونه که جدول ۱۰، نشان می دهد، نقش همه شاخص های بررسی شده در تبیین شهر خلاق یکسان نیست و با توجه به اینکه مقادیر بتا استاندارد بوده، می توان از طریق آن در مورد تأثیر نسبی متغیرها پیشگویی و قضاوت کرد؛ از این رو هر چه مقدار بتا بالاتر باشد، اهمیت نسبی و نقش و تأثیر آن در تبیین متغیر وابسته بیشتر است. میان شاخص های مشارکت، تنوع شهری، سرزندگی فضاهای شهری، کارایی و اثربخشی، تکنولوژی ارتباطی و تحقق شهر خلاق رابطه مستقیم وجود دارد. از میان شاخص های بررسی

جدول ۱۰: آماره های ضرایب مدل رگرسیونی شاخص های شهر خلاق (متغیرهای مستقل)، در تحقق شهر خلاق (متغیر وابسته)

نام متغیر	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد شده	T	سطح معناداری
	β خطا				
مشارکت	۰/۳۰۰	۰/۰۰۰	۰/۱۷۵	۵۱۶	۰/۰۰۰
تنوع شهری	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۵۱	۷۸۳	۰/۰۰۰
سرزندگی فضاهای شهری	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۲۴	۴۸۶	۰/۰۰۰
کارایی و اثربخشی	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰	۰/۳۰۰	۷۴۷	۰/۰۰۰
تکنولوژی ارتباطی	۰/۲۰۰	۰/۰۰۰	۰/۲۵۲	۶۵۴	۰/۰۰۰

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

شکل ۶: تأثیر نسبی شاخص‌های پنج‌گانه شهر خلاق در تحقق شهر خلاق

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

نتیجه

می‌باشند، شاخص تکنولوژی ارتباطی با میانگین (۲/۸۴) بالاترین امتیاز را در میان شاخص‌ها به خود اختصاص داده است. در مجموع، میانگین کلی شاخص‌های شهر خلاق زاهدان (۲/۳۷)، از حد متوسط پایین‌تر می‌باشد و دارای وضعیت نامطلوبی هستند؛ بنابراین برای تحقق شهر خلاق ضروری است سازمان‌ها و مدیران شهری از طریق برنامه‌ریزی مناسب و تقویت شاخص‌های شهر خلاق در همه مناطق شهر زاهدان به صورت متعادل؛ شرایط و زمینه مناسب برای ایجاد، پرورش و گسترش ایده‌های افراد خلاق در شهر را فراهم آورند. نتایج این مقاله، یافته‌های تحقیقات پیشین از جمله، سرور و همکاران (۱۳۹۵)، مختاری‌ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، ربانی‌خوراسگانی و همکاران (۱۳۹۰) و غیره را تأیید می‌کند.

پیشنهادات و راهکارها

در پایان شایسته است با توجه به نتایج حاصل شده، راهکارهایی جهت ارتقای شاخص‌های شهر خلاق در شهر زاهدان ارائه گردد که عبارتند از:

- بهره‌گیری از دیدگاه دانشگاهیان و افراد و نخبه (به - عنوان رکن اساسی تصمیم‌گیری‌های شهری) و حمایت از تبادل اطلاعات آن‌ها با مراکز علمی دنیا؛ با توجه به اینکه شهر زاهدان به عنوان بزرگترین شهر جنوب شرق کشور و دارای مراکز آموزش عالی و

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی وضعیت شاخص‌های شهر خلاق در مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان انجام شده است. نتایج تحلیل واریانس نشان می‌دهد که در میان مناطق شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق تفاوت معنی‌داری وجود دارد. از میان مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان، منطقه پنج و یک به ترتیب با میانگین (۲/۸۸) و (۲/۸۱) در رتبه‌ی اول و دوم قرار دارند و منطقه چهار و سه به ترتیب با میانگین (۱/۸۵) و (۱/۷۰) در بدترین وضعیت هستند و بایستی در اولویت توجه مسؤلان شهر قرار گیرند. نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد میان شاخص‌های شهر خلاق (به عنوان متغیر مستقل) و میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق (به عنوان متغیر وابسته)، رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ متغیر کارایی و اثربخشی با مقدار بتای ۰/۳۰۰ بیشترین تأثیر را بر میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق دارد و متغیر مشارکت با مقدار بتای ۰/۱۷۵ کمترین تأثیر را بر میزان تحقق‌پذیری شهر خلاق زاهدان دارد. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد از میان شاخص‌های مورد بررسی، بدترین وضعیت را شاخص مشارکت با میانگین (۱/۸۳) و شاخص سرزندگی فضاهای شهری با میانگین (۲/۲۰)، داشته‌اند، شاخص تنوع شهری با میانگین (۲/۴۴)، شاخص کارایی و اثربخشی با میانگین (۲/۵۳)، پایین‌تر از حد متوسط (۳)

- با توجه کمبود فضاهای هنری (کارگاه‌های هنری، فرهنگسراها و غیره) در سطح شهر (مناطق پنج‌گانه)، لذا؛ ایجاد این فضاها برای فراهم کردن زمینه بروز خلاقیت شهروندان، خصوصاً کودکان، نوجوانان و کودکان ضروری به نظر می‌رسد.

- با توجه به اینکه شهر زاهدان به عنوان مرکز فرهنگی- هنری و صنایع دستی استان شناخته می‌شود، اینک؛ به دلیل وضعیت نامناسب این مورد در شرایط فعلی، حمایت از صنایع دستی و هنرهای بومی- محلی و افزایش کارایی و اثربخشی فعالیت‌های مرتبط جهت جذب گردشگران داخلی و خارجی و صنایع خلاق و بهره‌برداری از منابع موجود فرهنگی در سطح شهر و ارتقای این صنایع از طریق برگزاری دوره‌های جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها و غیره پیشنهاد می‌گردد.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ مرتضی اسدیان (۱۳۹۲). تحلیل و ارزیابی میزان تحقق‌پذیری حکمروایی خوب شهری در ایران (موردشناسی: شهرکاشمر)، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای. شماره ۶. صفحات ۱۷-۳۰.
- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ شمس‌اله کاظمی‌زاد (۱۳۹۲). سنجش میزان رضایت‌مندی و تمایل به مشارکت شهروندان در اجرای پروژه‌های زیربنایی شهرداری (مورد مطالعه: شهرداری زاهدان)، فصلنامه جغرافیا و توسعه. سال یازدهم. شماره ۳۰. صفحات ۱-۲۲.
- اسفندیاری‌مهنی، حمیده (۱۳۹۴). ارزیابی نقش آموزش عالی در توسعه کالبدی شهر (نمونه موردی: شهر زاهدان)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی. دانشگاه سیستان و بلوچستان. استاد راهنما: دکتر اسماعیل آقایی.
- اقبالی، ناصر؛ بشیر بیک‌بابایی؛ ولی عبدالله؛ محمد حسین‌زاده؛ هوشنگ هندی (۱۳۹۴). بررسی شاخص‌های شکل‌گیری شهرخلاق (مطالعه موردی: کلانشهر تبریز)، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. سال هشتم. شماره اول. صفحات ۶۳-۷۹.

دانشگاهی متعدد می‌باشد و هر ساله تعداد زیادی نیروی متخصص از این مراکز علمی فارغ‌التحصیل می‌شود؛ لذا باید زمینه‌های بهره‌گیری از دیدگاه‌هایشان و احیانا بکارگیری این نیروهای متخصص در امور اجرایی و تصمیم‌گیری‌های شهر فراهم گردد.

- اختصاص بودجه بیشتر برای فرهنگ، هنر و ادبیات و همچنین گسترش متعادل مؤسسات فرهنگی، هنری و ادبی در مناطق شهر و توسعه فعالیت‌های خلاقانه و فرهنگی؛ خصوصاً در مناطق شمالی و حاشیه‌ای شهر که به لحاظ شاخص‌های شهر خلاق از حیث سرزندگی فضای شهری، کارایی و اثربخشی و غیره، وضعیت نامطلوبی دارند.

- برگزاری جشن‌ها و مراسم محلی برای بالا بردن تعلق اجتماعی شهروندان؛ با توجه به اینکه یکی از مؤلفه‌های اصلی شهر خلاق «ایجاد سرزندگی در فضاهای شهر» می‌باشد، لذا این موارد می‌تواند در این راستا مؤثر واقع شود.

- ایجاد پارکینگ مخصوص دوچرخه و موتورسیکلت در مراکز پررفت و آمد و همچنین ایجاد فضاهایی برای نشستن؛ خصوصاً در محدوده بازار شهر بمنظور افزایش کارایی و سرزندگی شهری.

- ایجاد کیوسک‌های اطلاع‌رسانی و دکه‌های مطبوعاتی و روزنامه‌فروشی‌ها در همه مناطق شهری بخصوص فراهم کردن شرایط مناسب برای استفاده آسان از اینترنت توسط همه شهروندان و دسترسی مناسب به کافی‌نت‌ها در همه مناطق شهر؛ خصوصاً در مناطق سه و چهار و نواحی حاشیه‌ای شهر، بمنظور بهره‌گیری بهینه از تکنولوژی ارتباطی در شهر.

- ایجاد زمینه و بسترسازی جهت تأسیس شورایی در سطح محلات شهر به‌عنوان حلقه اتصال بین مدیریت شهری، شورای شهر و شهروندان به جهت مشارکت بیشتر مردم در فرآیند مدیریت شهری مناطق شهر.

- ایراندوست، کیومرث؛ مصطفی غلامی‌زارچی (۱۳۹۴). ارتقای فرصت حضور و مشارکت مردم با استفاده از معرفی گونه‌های فضای عمومی شهر خلاق (نمونه موردی: شهر یزد)، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی. دوره ۲۰. شماره ۲. صفحات ۴۷-۵۸.
- ایمان، فاطمه (۱۳۹۲). سطح‌بندی مناطق پانزده‌گانه شهر اصفهان با استفاده از شاخص‌های شهر خلاق، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه پیام نور اصفهان. استاد راهنما: دکتر رضا مختاری ملک‌آبادی.
- بسته‌نگار، مهنوش (۱۳۹۵). نماد رنگ در برند گردشگری خلاق شهرهای ایران، فصلنامه هنر و تمدن شرق. سال چهارم. شماره یازدهم. صفحات ۲۸-۲۱.
- بندرآباد، علیرضا (۱۳۹۰). شهر زیست‌پذیر از مبانی تا مفاهیم، انتشارات آذرخش. تهران.
- پوراحمد، احمد؛ اکبر حمیدی؛ ابراهیم فرهادی؛ مهدی حسین‌پور (۱۳۹۵). ارزیابی چالش‌ها و فرصت‌های ایجاد شهر خلاق در مناطق آزاد تجاری (مطالعه موردی: منطقه آزاد تجاری ارس)، مطالعات برنامه‌ریزی سکونت-گاه‌های انسانی. سال یازدهم. شماره ۳۷. صفحات ۱۸-۱.
- جاوید، محمدهادی؛ سیدعلی حسین‌پور؛ مصطفی اکبری مطلق (۱۳۹۲). شهر خلاق، برنامه‌ریزی راهبردی، جلد اول. انتشارات طحان. ناشر تخصصی معماری و شهرسازی.
- حبیبی، آرش (۱۳۹۲). آموزش کاربردی نرم‌افزار SPSS، ویرایش سوم. نشر الکترونیک. ناشر: پایگاه اینترنتی پارس مدیر.
- ربانی خوراسگانی، علی؛ رسول ربانی؛ مهدی ادیبی‌سده؛ احمد مؤذنی (۱۳۹۰). بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهرهای خلاق و نوآور (مورد مطالعه: شهر اصفهان)، فصلنامه جغرافیا و توسعه. شماره ۲۱. صفحات ۱۸۰-۱۵۹.
- رحیمی، محمد؛ محسن مردعلی؛ الهام داه؛ عبدالرسول فلح‌زاده (۱۳۹۲). شهر خلاق- مبانی نظری و شاخص‌ها، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران. دانش شهر. شماره ۱۹۶. صفحات ۳۸-۹.
- رضائیان قراگوزلو، علی؛ اسماعیل قادری؛ رمضان میرعباسی (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی شهر خلاق، انتشارات آذرخش. تهران.
- رفیعیان، مجتبی؛ مرتضی شعبانی (۱۳۹۴). تحلیل شاخص‌های خلاقیت شهری در نظام سکونت‌گاهی استان مازندران، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای. شماره ۱۶. صفحات ۳۴-۱۹.
- زنگنه‌شهرکی، سعید؛ باقر فتوحی‌مهربانی؛ محمد پوراگرمی؛ محمدرضا سلیمان‌زاده (۱۳۹۵). تحلیل قابلیت‌ها و جایگاه شهر تهران از نظر تحقق مفهوم شهر خلاق در مقایسه با سایر شهرهای دنیا، مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری. سال سوم. شماره ۲. شماره پیاپی ۵. صفحات ۸۵-۶۲.
- سرور، رحیم؛ مجید اکبری؛ مریم امانی؛ مرضیه طالبی‌انبوهی (۱۳۹۵). تحلیل کارایی محلات شهری از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق؛ مطالعه موردی: شهر بناب، فصلنامه جغرافیا. انجمن جغرافیای ایران. دوره جدید. سال چهاردهم. شماره ۴۸. صفحات ۳۵۱-۳۲۱.
- شفیع‌پور یوردشاهی، پریا؛ حمیدرضا طیبی‌مسرور؛ مریم محفوظیان؛ شهرام شریفی (۱۳۹۵). فراتحلیل تبیین نظریه‌ها، الگوها، روش‌ها و تکنیک‌های خلاقیت در معماری و طراحی شهرهای خلاق، فصلنامه مدیریت شهری. شماره ۴۴. صفحات ۳۵۰-۳۲۱.
- شفیع، زاهد؛ فیروزه فرخیان؛ لیلا میرقدر (۱۳۹۳). اصفهان به عنوان شهر خلاق صنایع دستی با رویکرد توسعه گردشگری، فصلنامه جغرافیا. انجمن جغرافیای ایران. دوره جدید. سال دوازدهم. شماره ۴۳. صفحات ۲۷۸-۲۵۱.
- شهبان، پویان؛ عرفانه رهگذر (۱۳۹۱). پیوند محیط خلاق با شهر، مجله منظر. شماره ۱۹. صفحات ۷۳-۶۷.
- فتوحی‌مهربانی، باقر؛ محسن کلانتری؛ سیدعباس رجایی (۱۳۹۵). شهر خلاق و شاخص‌های شهر خلاق ایرانی، جغرافیا (فصلنامه علمی - پژوهشی و بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران). شماره ۲۱. صفحات ۱۱۸-۱۰۱.
- قربانی، رسول؛ سعید حسین‌آبادی؛ علی طورانی (۱۳۹۲). شهرهای خلاق، رویکردی فرهنگی در توسعه شهری، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک. سال سوم. شماره یازدهم. صفحات ۱۸-۱.

- Comunian, Roberta (2011). Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy, *Urban Studies*, 48 (6) 1157-1179.
DOI: 10.1177/0042098010370626.
- Editorial (2017). new horizons for culture, creativity and Cities City, *Culture and Society* xxx, 1-2.
-http://dx.doi.org/10.1016/j.ccs.2017.01.002.
- Hahn, Julia (2010). Creative Cities and (UN) Sustainability- Cultural Perspectives; <http://creativecommons.org/licenses/by-NC-sa/3.0/de/odderchicken-sie-einen-brief-a-creative-commons>, 171 Second Street, Suite 300, San Francisco, California 94105, USA. Vol.3/Band 3.
- <http://magazin.cultura21.de/piazza/texte>.
- Kakiuchi, Emiko (2015). culturally creative cities in Japan: Reality and Prospects, *city, culture and Society* Volume 7, Issue 2, PP:1-8.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ccs.2015.11.003>.
- Kuang-Hui PENG and Yuang-Miao Yang (2013). An Exploratory Study on Creative City from the Citizen's Point of View, *International Journal of Cultural and Creative Industries*, Volume 1, Issue 1, 30-45.
- Masayuki, Sasaki (2010). Uurban regeneration through cultural creativity and social inclusion: Rethinking creative city theory through a Japanese case study, *Cities*, Volume 27, 53-59.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2010.03.002>.
- Ratiu, D (2013). Creative cities and/or sustainable cities: Discourse and practices, *City, Culture and Society*, Volume 4, 125-135.
<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2013.04.002>.
- Redaelli, E. (2011). Analyzing the "creative city" governance: Relational processes in Columbus, Ohio. *City, Culture and Society*. Volume 2, Issue 2, 85-91.
<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2011.05.001>
- Savini, Federico, Dembski, Sebastian (2016). Manufactures the creative city: Symbols and Politics of Amsterdam North, *city* Volume 55, PP: 139-147.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.02.013>.
- Shaw, Kate (2014). Melbourne's Creative Spaces Program: Reclaiming the creative city (if not quite the rest of it), *City, Culture and Society*, Volume 5, Issue 3, 139-147.
<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2014.07.002>.
- قورچی، مرتضی (۱۳۹۱). شهر خلاق، مجله منظر. شماره ۱۹. صفحه ۶۶.
- لطفی، صدیقه؛ مجتبی شهابی شهمیری؛ الناز نیکبخت (۱۳۹۵). امکان سنجی کاربست رویکرد کلان شهرهای شبکه‌ای چند مرکزی خلاق در منطقه‌ی کلان‌شهری مازندران مرکزی، فصلنامه جغرافیا و توسعه. سال چهاردهم. شماره ۴۳. صفحات ۱۸-۱.
- مختاری‌ملک‌آبادی، رضا؛ محسن سقایی؛ فاطمه ایمان (۱۳۹۳). سطح‌بندی مناطق پانزده‌گانه شهر اصفهان از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. سال پنجم. شماره شانزدهم. صفحات ۱۲۰-۱۰۵.
- مختاری‌ملک‌آبادی، رضا؛ نفسیه مرصوصی؛ اسماعیل علی‌اکبری؛ داوود امینی (۱۳۹۴). شاخص‌های بومی شهر خلاق با رویکرد ایرانی اسلامی، فصلنامه جغرافیا. انجمن جغرافیای ایران. دوره جدید. سال سیزدهم. شماره ۴۷. صفحات ۱۷۷-۱۶۱.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵-۱۳۳۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهر زاهدان.
- ملکی، سعید؛ سمیرا مرادی‌مفرد؛ اکبر حسین‌زاده (۱۳۹۴). اولویت‌بندی شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل تحلیل شبکه ANP (مورد مطالعه: مناطق شهری ۱ و ۴ شهر زنجان)، شهر پایدار. دوره ۲. شماره ۱. صفحات ۹۸-۷۸.
- موسوی، میرنجف (۱۳۹۳). رتبه‌بندی محلات شهر سردشت از نظر حرکت به سوی خلاقیت با تأکید بر تحقق شهر خلاق با استفاده از تاپسیس و ANP. جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای. شماره ۱۰. صفحات ۳۸-۱۹.
- نظم‌فر، حسین؛ احمد آفتاب؛ ناهید نظام‌پور؛ علی مجنون‌توتاخانه (۱۳۹۵). ارزیابی و اولویت‌بندی مناطق شهری براساس شاخص‌های شهر خلاق (نمونه موردی: شهر سنندج)، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا. دوره بیستم. شماره ۴. صفحات ۲۸۶-۲۵۹.